

DWA PORTRETY JANA III SOBIESKIEGO Z KOLEKCJI PAŁACU W WERSALU. KOMUNIKAT

W zbiorach Pałacu w Wersalu (EPV – L’Etablissement public – Château de Versailles) zapewne znajduje się niemała grupa interesujących poloników, które poświadczają wielowiekowe związki polityczne i artystyczne pomiędzy oboma krajami, Francją i Rzeczpospolitą. Pośród nich, do obszernej kolekcji malarstwa, zaliczają się dwa portrety króla Jana III Sobieskiego (1674–1696). Są to następujące pozycje inwentarzowe: MV 3550 pod tytułem *Jean III Sobieski, roi de Pologne (1624–1696) avec un de ses fils*, oraz MV 6617 określony po prostu jako *Jean III Sobieski*

¹ Oba portrety przechowywane są w magazynach malarstwa mieszczących się w Petite Écurie (Mała Stajnia). W obu tytułach obrazów występuje błędna data urodzenia Jana Sobieskiego, 1624, a nie 1629 r.

² Portret króla Jana III Sobieskiego z synem Jakubem, Jerzy Eleuter Szymonowicz-Siemiginowski (ok. 1660–1711), 1690, olej, płótno, 160,5 x 123,5 cm.

³ Pałac w Wersalu oraz Muzeum Pałac w Wilanowie należą do stowarzyszenia królewskich rezydencji europejskiej sieci ARRE (www.arre.com). Ułatwia to kontakt pomiędzy instytucjami, wymianę doświadczeń zawodowych oraz odbywanie przez pracowników staży w partnerskich instytucjach.

⁴ Z lewej strony u dołu, napis drukowanymi literami czarnym tuszem: *JEAN III (Sobieski) Roi de Pologne, fils de Jacques Sobieski / Castellau de Cracovie, et de N.....Zolkiewski, / Né en 1629. / Marie le 6 Juillet 1665 à Marie Casimire de la Grange veuve / De Jacques de Radziwil, Prince de Zamoski, / Mort à Varsovie le 17 juin 1696.* Taki sam tekst pojawia się na odwrocie obrazu MV 6617. W dolnym prawym narożniku białą farbą nr inw. 1619. Na górnej listwie krosna czarną farbą: MV 3550.

(1624–1696), *roi de Pologne*¹.

Pierwszy z nich to dobrze znany portret Jana III z najstarszym synem Jakubem Ludwikiem, którego pierwowzór znajduje się w kolekcji Muzeum Pałacu w Wilanowie, nr inw. Wil. 1154², drugi stanowi nieco większą zagadkę, tak ikonograficznie jak i z uwagi na znajdującą się na nim inskrypcję. Obecność obu obrazów w zbiorach wersalskich zasługuje na uwagę i dalsze badania, które być może pozwolą dowiedzieć się w przyszłości więcej na temat swoistej etykiety związanej z dyplomatycznymi wędrowkami dzieł sztuki. Mogą one również świadczyć o potrzebie gromadzenia dzieł związanych z historią Polski do tworzonego w XIX wieku przez króla Ludwika Filipa Muzeum Historii Francji.

Muzeum to miało stanowić wyczerpującą kronikę dziejów narodu i przedstawiać poprzez sztukę kluczowe wydarzenia z jego przeszłości oraz gromadzić możliwie najwięcej wizerunków postaci, które odegrały istotną rolę w historii kraju i samego Wersalu. Tak zarysowany program sprawił, że na potrzeby spójnej ekspozycji powstawały, ówczesnie malowane kopie wcześniejszych, znanych dzieł. Pośród tych kopii liczną grupę stanowiły portrety. Zbiory utworzonego wówczas muzeum do dziś stanowią fundament kolekcji wersalskiej.

Celem niniejszego komunikatu jest zasygnalizowanie obecności wizerunków króla Jana III pośród dzieł sztuki zgromadzonych w Pałacu w Wersalu oraz ich wstępne omówienie jako interesującego ogniwa w niekompletnej jeszcze wiedzy o ikonografii króla oraz w ogóle *sobiescianach* pozostających w kolekcjach muzealnych poza Polską. Mamy nadzieję, że dalsze poszukiwania materiałów odnoszących się do obu dzieł, przebadanie ich techniki i technologii (być może wskutek zainicjowania pomiędzy oboma muzeami wspólnego projektu) pozwolą na głębsze poznanie portretów, prześledzenie ich historii, a co za tym idzie, okoliczności i miejsca, w których powstały, oraz w których znalazły się w Wersalu. Na podstawie zgromadzonych dotychczas informacji możemy już przedstawić podstawowe wnioski.

Obrazy udało nam się odnaleźć i uważnie obejrzeć w czasie miesięcznego stażu, który piszące te słowa miały okazję odbyć w Pałacu

s. 178 ► il. 1 Portret Jana III z synem Jakubem,
MV 3550, zbiory Pałacu w Wersalu

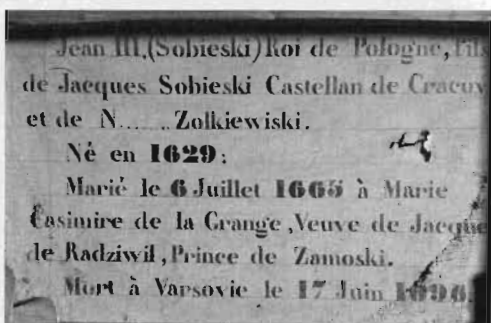
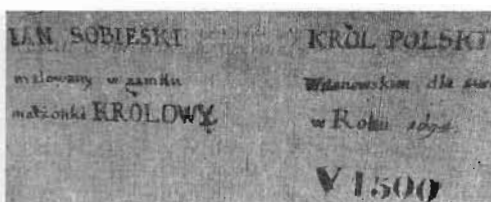
s. 177 ► il. 2 Portret Jana III z synem Jakubem,
Wil.1154, Muzeum Pałac w Wilanowie

w Wersalu³ w ramach programu *Leonardo da Vinci – uczenie się przez całe życie*. Wspólny ogląd obu portretów króla Jana III pozwolił na przeprowadzenie ogólnej analizy zarówno od strony konserwatorskiej jak i artystyczno-ikonograficznej.

Pierwszy ze wspomnianych obrazów to MV 3550, *Jean III Sobieski, roi de Pologne (1624–1696) avec un de ses fils*, o wymiarach 146,5 x 117 cm. **il. 1**

Jego autor, według informatycznej bazy danych Pałacu w Wersalu, to *Aleksandre-Jan Triccius*. Obraz datowany jest na lata 1651–1700. Inne numery określające obraz w dokumentacji, to: INV 9277 (Inv. Louvre Villot) – numer inwentarza generalnego, który wymienia obiekty z zespołu muzeów narodowych Francji. Rejestr rozpoczęty był w roku 1853. 1619 (Inv. Louvre Blanc) – jeden z licznych rejestrów inwentarzowych Luwru, dotyczących zbiorów muzeów królewskich. Litery na obiektach nanoszone były białą farbą.

Stan zachowania: portret jest wyraźnie zniszczony i zakurzony, ale jego stan jest stabilny. Malowany jest techniką olejną na płótnie, w przeszłości zdublowany został na nowe płótno, na którym z tyłu znajduje się zapisana w języku francuskim informacja o portretowanym oraz dawne i aktualne numery inwentarzowe⁴. Na podstawie wstępnej obserwacji można przypuszczać, że jako kleju do dublażu zastosowano kłajster mączny. W trakcie zabiegu obcięto oryginalne krajki obrazu, z tego powodu bez bardziej zaawansowanych badań nie sposób obecnie określić rodzaju i charakteru

s. 179 ► il. 3 Portret Jana III, MV 6617 lico oraz fragmenty odwrocia, zbiory Pałacu w Wersalu

plótna oryginalnego. Po dublażu obraz został naciągnięty na krosno ruchome o fazowanych listwach, z klinami z jedną poprzeczką pionową i dwoma poziomymi. Powierzchnia lica pokryta jest równomierną siatką spękań starych. Na licu widoczne są liczne zniszczenia w postaci poziomych pęknięć warstwy malarskiej, które mogły powstać w wyniku zwijania obrazu. Oprócz pęknięć poziomych widoczne są rozmaite inne uszkodzenia. Widać, że były one w przeszłości reperowane. Ubytki warstwy malarskiej i zaprawy wypełniono twardym kitem i zaretuszowano. Uzupełnienia te są bardzo wyraźnie widoczne na licu, ponieważ nie opracowano faktury kitów – są one gładziej niż powierzchnia oryginału i położone nieco niżej. Wydaje się też, że w trakcie konserwacji obraz był oczyszczony z brudu i starego werniksu którego ślady zachowały się w zagłębieniach fakturalnych. Przypuszczalnie wówczas w trakcie odświeżania warstwy malarskiej i retuszowania jej ubytków, miejscami przemalowano fragmenty oryginału. Stwierdzenie tego wymagałoby jednak pogłębionych badań.

Z pewnością byłyby bardzo przydatne i owocne przeprowadzenie badań stratygraficznych oraz analizy składu użytych pigmentów, wypełniaczy zapraw i spoiw. Pozwoliłoby to na porównanie techniki obrazu wersalskiego i tego, który jest własnością Muzeum Pałacu w Wilanowie.

Aby przeprowadzić krótkie porównanie obu dzieł, MV 3550 oraz Wil.1154, należy przytoczyć najważniejsze wiadomości o obrazie znajdującym się w kolekcji wilanowskiej, który – według wszelkiego prawdopodobieństwa – stanowi pierwowzór⁵. Jest to podwójny portret króla Jana III z najstarszym synem Jakubem

Ludwikiem. Obraz należy do pary, jego *pendant* to portret królowej Marii Kazimiery z królowną Teresą Kunegundą. Oba określone są jako dzieła królewskiego stypendysty, Jerzego Eleutera Szymonowicza-Siemiginowskiego, a ich datowanie to czas około roku 1690. Ta atrybucja wskazana przez Mariusza Karpowicza znajduje potwierdzenie w źródłach, które opublikował w 1984 roku J.T. Petrus⁵. Związanie autorstwa wersalskiego dzieła z Janem Triciusem odpowiada dawnej atrybucji dzieła wilanowskiego. Para królewskich wizerunków, a szczególnie podwójny portret króla z synem mają wyraźne podbudowanie ideowe, bowiem kompozycja obrazu wskazuje na Jakuba jako słusznego spadkobiercę Jana III, jego korony oraz żołnierskiego regimentu. Porównując wilanowski obraz z wersalskim należy zaznaczyć, że w sferze ikonograficznej są one do siebie bardzo zbliżone. Wszystkie występujące na wilanowskim pierwowzorze elementy, które składają się na kompozycję przedstawienia, znajdują swoje odzwierciedlenie w obrazie przechowywanym w Wersalu; sposób upozowania portretowanych, mięsista kotara, obecność korony na poduszce, tarcza, na której wspiera się prawą dłonią król-wicz Jakub – wymieniając jedynie kilka z kluczowych komponentów obrazu. Oba dzieła wyraźnie różni jednak faktura i sposób malowania. W dziele wersalskim, zdecydowanie słabszym artystycznie, rzuca się w oczy bardzo wydatny linearyzm, w opozycji do miękkiego modelunku obecnego na obrazie wilanowskim. Elementy budujące kompozycję są mocno obramowane, składają się na pełne i wyraźnie od siebie oddzielone plamy barwne. Mocny linearyzm zaznaczony jest też w niektórych fragmentach, o wiele bardziej czytelnych w wersalskim obrazie, jak np. krzyż znajdującym się na tarczy, o którą wspiera się król-wicz, motyw z herbu Janina, ozdabiającym jego zbroję czy ornamentach pojawiających się na drapowanym paludamencie okrywającym króla. Zastanawiająca pozostaje charakterystyka twarzy obu portretowanych. Król i król-wicz wydają się młodsi na obrazie wersalskim; król Jan III o zdecydowanie bardziej pociągłej twarzy, król-wicz Jakub o nieco inaczej ułożonych włosach, bez zaznaczonego przedziałka na czubku głowy.

Dokumentacja znajdująca się w Pałacu w Wersalu, odnosząca się do omawianego obrazu, podaje jeszcze następujące wiadomości: pochodzenie obiektu nie jest znane, replika obrazu znajduje się w Muzeum Narodowym w Warszawie (wiadomość ta została przez nas zaktualizowana stosownie do obecnego stanu prawnego, zgodnie z którym obraz ten stanowi własność Muzeum Pałacu w Wilanowie). Do kolekcji wersalskiej został włączony w czasach Ludwika Filipa jako obraz przeznaczony do Galerii Historycznych.

Drugim z omawianych przez nas obrazów jest MV 6617, *Jean III Sobieski (1624–1696), roi de Pologne*. il. 3 Jego autorstwo

⁵ Określamy tu obraz wilanowski, Wil.1154 jako pierwowzór na podstawie analizy walorów artystycznych, które są w nim zdecydowanie wyższe niż w obrazie wersalskim MV 3350.

⁶ J.T. Petrus, *Nad portretami Sobieskich*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1984, nr 2–3, s. 301–302.

⁷ Jean III (*Sobieski*) *Roi de Pologne fils / de Jacques Sobieski / Castellan de Cracovie / et de N.....Zolkiewski, / Né en 1629. / Marié le 6 Juillet 1663 à Marie Casimire de la Grange veuve De Jacques de Radziwił, Prince de Zamoski, / Mort à Varsovie le 17 juin 1696.* Inny numer widoczny na odwrociu płótna: V 1500.

⁸ Ten format zapisu na odwrociu jest charakterystyczny dla dokumentacji obrazów wchodzących w skład kolekcji Muzeum Historii Francji. Wiadomość o zmianie formatu z owalu na prostokąt właśnie w tym czasie podaje dokumentacja odnosząca się do obrazu znajdująca się w Pałacu w Wersalu.

w informatycznej bazie danych Pałacu w Wersalu opisane jest jako *Anonyme Pologne XVIIe siècle* (anonimowy malarz polski XVII w.)

Inne przypisane mu numery, to: INV 9279 (Inv. Louvre Villot), LP 686 (Inv. Louis-Philippe 1830–1848) – numery rejestru dzieł zamówionych i zakupionych do muzeów królewskich w czasie panowania króla Ludwika Filipa, V 1500 (Entrées Versailles 1894–....) – numer pochodzący z księgi wejść (akcesji) do Wersalu, rejestr prowadzony od roku 1894.

Stan zachowania: portret jest zniszczony. W kilku miejscach płótno podobrazia jest przerwane, w tych okolicach warstwa malarska odspaja się i wykrusza. Wykruszenia obserwujemy także wzdłuż wszystkich krawędzi. Lico obrazu jest zakurzone, a pożółkły i pociemniały werniks zaburza oryginalną kolorystykę kompozycji.

Obraz malowany jest na płótnie najprawdopodobniej techniką olejną. Kształt obrazu został w przeszłości zmieniony z owalnego na prostokątny. Świadczą o tym doklejone w czterech narożnikach uzupełnienia płótna. Całego obrazu jednak nie zdublowano dzięki czemu możemy obserwować oryginalne płótno podobrazia, na odwrociu którego zachowała się pisana po polsku, niezwykle ciekawa inskrypcja, o której mówimy dalej. Pod nią widnieje ślad wcześniejszego napisu. Dolna połowa odwrocia zamalowana jest cienką warstwą białej farby, na której umieszczono notatkę biograficzną w języku francuskim⁷. Pochodzi ona z lat 1830–1848, kiedy Ludwik Filip tworzył w Wersalu Muzeum Historii Francji⁸. Jest to też ostatni moment, w którym mógł zostać zmieniony format, bowiem litery napisu odnoszącego się do rejestru muzealnego (Ludwika Filipa) nachodzą na dodane narożniki. Wydaje się, że szczęśliwie nie doszło wówczas do przemalowania kompozycji oryginalnej. Obraz napięto wówczas na krosno z klinami i z fazowanymi listwami, obecnie zniszczonymi przez drewnojady.

Stosunkowo mało wcześniejszych ingerencji konserwatorskich to dobra okoliczność do przeprowadzenia analizy sposobu malowania oraz badań technologicznych. Podobnie jak w przypadku obrazu omawianego wcześniej, MV 3550, niezwykle pomocna i cenna byłaby możliwość wykonania badań stratygraficznych, poznanie składu użytych pigmentów oraz rodzaju spoiw. Byłoby to niezwykle wartościowe z punktu widzenia porównania budowy obrazów ukazujących Jana III, które znajdują się w Muzeum Pałacu w Wilanowie.

Portret króla Jana III MV 6617 należy zaliczyć do ciekawych i rzadkich od strony ikonograficznej wizerunków króla. Malowany gładko, o miękkim światłocieniowym modelunku utrzymany jest w kolorystyce ciemnej, brunatno-szarej. Mocniejszymi akcentami kolorystycznymi są fragment płaszczka – delii w kolorze czerwonym oraz błękitna szarfa orderu św. Ducha (otrzymanego przez

Jana III w Żółkwi, w roku 1676). Król ukazany jest w popiersiu, *en trois quarts*, heraldycznie zwrócony w prawo. Miętko i plastycznie pod względem światła i cienia malowane włosy portretowanego, o kolorze orzechowym, zaczesane są do góry. Ten wizerunek króla można chyba uznać za przedstawienie o charakterze bardzo kameralnym, intymnym, cichym. Nie ma tu elementów tak zwyczajowych dla ikonografii Jana III – gloryfikacji, podkreślania majestatu i siły, upozowania monarchy na wodza i męża stanu. Portret wersalski jest **niezwyczajny** w swojej powściągliwej i spokojnej aurze, co jeszcze potęguje wyraźnie smutna i refleksyjna twarz króla o niezwykle świetlistej karnacji. W kwestii ubioru zwraca uwagę wystający spod obszytej futrem delii fragment uzbrojenia. Nie są to najczęściej występujące na wizerunkach króla ani zbroja łuskowa – karacena, ani pancerz w typie rzymskim, ale widzimy tu napierśnik zbroi europejskiej, w którym Jan III występuje na portretach zdecydowanie rzadziej⁹.

⁹ Do takich należą, m.in. portret konny Jana III Sobieskiego, Wil. 1685, malarz nieznan, po 1685 (ok. 1696?), olej, płótno, 51 x 40 cm; Jan III Sobieski (1629–1696), król Polski, Wil. 1132, malarz nieznan, 4. ćw. XVII w, olej, płótno, 160 x 121 cm.

¹⁰ Pod inskrypcją słabo czytelny napis: *Jan Sobieski Król Polski*.

Niezwykle ciekawy i frapujący w przypadku omawianego obrazu jest napis w języku polskim figurujący na jego odwrociu. Pierwsze wrażenie po ogólnej obserwacji pozwala stwierdzić, że owa ręczna adnotacja figuruje na nim od dawna. Tekst jest pisany nieregularnie, starą pisownią:

*IAN SOBIESKI ; KROL POLSKI
MALOWANY W ZAMKU ; WILLANOWSKIM DLA SWEY
MAŁŻONKI KROLOWY ; W ROKV 1694¹⁰.*

Dokumentacja obrazu, która znajduje się w Pałacu w Wersalu, podaje jeszcze następujące wiadomości: pochodzenie obiektu nie jest znane, na początku XIX w. przechowywany był w kolekcji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. W roku 1834 ofiarowany przez Ministra Spraw Wewnętrznych królowi Ludwikowi Filipowi (i wpisany wówczas do inwentarzy LP) z przeznaczeniem do Galerii Historycznych w Wersalu. Pozostawał w magazynach Muzeum Luwru. Przesłany z Muzeum Luwru do Wersalu 9 lipca 1870 r. Wpisany do inwentarzy w 1940 r.

W obliczu przytoczonych informacji można podsumować, że oba wersalskie obrazy pozostają w pewnym związku z Wilanowem oraz tym, co jest przedmiotem naszej pracy w Muzeum. W przypadku dzieła pierwszego, MV 3550, portretu Jana III z synem Jakubem, jest to bardzo ściśle pokrewieństwo ikonograficzne, wzór i jego powtórzenie. Związek drugiego z omawianych portretów Jana III z Wilanowem kształtuje się przede wszystkim za sprawą obecnej na odwrociu inskrypcji. Trzeba jednak zaznaczyć, że póki co jej treść możemy uznać za ciekawą narracyjną wskazówkę. Jej uwiarygodnienie wymagałoby odnalezienia mocnych dowodów. Jest jednak powszechnie znanym faktem, że pod koniec swojego życia, a więc właśnie w chwili kiedy według zapisu obraz miałby

¹¹ Jan III Sobieski (1629–1696) – portret, Wil. 1490, Antoni Oleszczyński, ołówek i węgiel, papier, 27 x 23 cm. Dawny numer 715, W. Czajewski, *Ilustrowany przewodnik po Warszawie i okolicach, Wilanów, Czerniaków, Morysin, Gucin, Natolin wraz ze szczegółowym spisem 1000 obrazów z Galerii Wilanowskiej*, Warszawa 1893, s. 150.

¹² *Portrety Jana III Sobieskiego i Jego Rodziny, katalog wystawy z okazji 300-lecia Wilanowa*, T. Pocheć-Perkowska, Warszawa 1983, nr kat. 13, s. 35, il. 13.

¹³ *Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze XVII–XX w.*, katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej, red. W. Fijałkowski, J. Mielezko, Warszawa 1983, nr kat. 77, s. 160–161, il. 143.

powstać, Jan III często przebywał w Wilanowie. Na tę chwilę można wspomnieć o jeszcze jednym elemencie, które buduje opowieść o związkach pomiędzy oddalonymi od siebie dziełami sztuki, a jest to niewielki rysunek autorstwa Antoniego Oleszczyńskiego, który figuruje w wilanowskiej ewidencji pod numerem inwentarza Wil. 1490, wykonany węglem i kredką, przedstawiający Jana III Sobieskiego¹¹. Rysunek bez żadnych wątpliwości powtarza typ ikonograficzny wersalskiego portretu króla MV 6617. il. 4

Rysunek publikowany jest w katalogach dwóch wystaw poświęconych czasom Sobieskiego, które zorganizowane były w Muzeum w Wilanowie: „Portrety Jana III Sobieskiego i Jego Rodziny”¹², oraz „Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze XVII–XX w.”¹³. W obu publikacjach zwrócono uwagę na próbę uchwycenia naturalnego podobieństwa portretu z modelem i na wyraźnie odmienny jego charakter od powszechnie znanych wizerunków monarchy. Rysunek został подарowany przez autora, Antoniego Oleszczyńskiego w roku 1852 ówczesnej właścicielce Wilanowa, Aleksandrze Potockiej zwanej Augustową. Przekonuje nas o tym widniejąca na odwrociu inskrypcja. il. 5

*Pani Hrabini Alexandrze z Potockich Potockiej.
W hołdzie czci i uwielbienia, ofiaruję
Antoni Oleszczyński w Paryżu d. 9 List. 1852.*

Jednak to dopiero kolejne dwie inskrypcje, również naniesione odręcznie na odwrociu stanowią prawdziwą zagadkę i zachęcają do prowadzenia dalszych ustaleń wokół relacji wilanowskiego rysunku Oleszczyńskiego i portretu Jana III, który znajduje się w zbiorach Pałacu w Wersalu. Poniżej, inną ręką, nieco jaśniejszym atramentem:

*Oryginał tego rysunku znajduje się w zbiorze biblioteki;
polskiej w Paryżu, o którym Królewicz Jakób w pamiętnikach;
swoich wspomina jako o najpodobniejszym portrecie Ojca swego;
Króla Jana III*

Na dole, tym samym charakterem co dedykacja dla Aleksandry Potockiej:

*Jan III według wzoru przystanego przez Marię Kazimierę
Ludwikowi XIV, królowi francuskiemu-*

Czyżby odnaleziony w zbiorach wersalskich portret króla Jana III miał coś wspólnego właśnie tym подарunkiem? Aby się o tym przekonać konieczne byłoby przeprowadzenie wnikliwej kwerendy archiwalnej, badań stylistycznych i konserwatorskich oraz analiz fizyko-chemicznych, które pozwolą na porównanie techniki i technologii malarskiej portretu wersalskiego z XVII-wiecznymi wizerunkami króla ze zbiorów polskich.

il. 4 Portret Jana III, rysunek autorstwa Antoniego Oleszczyńskiego, lico i odwrocie, Wil.1490, Muzeum Pałac w Wilanowie

*Pani Strabini Aleksandrii x Potockich
Potockiej.
w hołdzie czci i uwielbienia, ofiaruje
Antoni Oleszczyński w Paryżu 29 List. 1852.*

il. 5 Napis znajdujący się na odwrocie rysunku Antoniego Oleszczyńskiego, Muzeum Pałac w Wilanowie

Autorki pragną podziękować pracownikom działu merytorycznego Pałacu w Wersalu (Direction de la conservation du musée) za ciekawe spotkania i owocne rozmowy w czasie stażu, w szczególności zaś panu Frédéricowi Lacaille'owi, kustoszowi zbiorów malarstwa XIX wieku, za wiele istotnych informacji i życzliwą pomoc.

▲ *Portret Jana III, MV 6617, zbiory Pałacu w Wersalu*

◀ *Portret Jana III z synem Jakubem, MV 3550,
zbiory Pałacu w Wersalu*